

19. Ростецька С.І. Поняття та структура регіональної ідентичності в сучасному політичному процесі // Панорама політологічних студій: Наук. вісн. Рівнен. держ. гуманіст. ун-ту. Вип. 15. Рівне: РДГУ, 2016. С. 151–158.
20. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Ілодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 7. С. 477.
21. Корепанов Г.С. Региональная идентичность как объект социологического анализа // Социология в современном мире: наука, образование, творчество. 2009. № 1. С. 16–23.
22. Пашина Н.П. Регіональна політична ідентичність в Україні: фактори і особливості // Політологічні записки: Зб. наук. праць. Вип. 1(5). Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. С. 126–135.
23. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ : ПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
24. Frankenberg P., Schulbauer J. Raumbezogene Identitaet in der Geographie. Mannheim, 1994. 137 p.
25. Регіональна Україна. Київ : Геопринт, 2003. С. 9–23.
26. Ростецька С.І. Технології символічної політики у процесі формування локальної ідентичності // Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. ІваноФранківськ, 12-13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 93–95.
27. Гібернау М. Ідентичність націй / Пер. з англ. Петро Таращук. Київ : Темпора, 2012.
28. Йосипенко С.П. Філософія та національна ідентичність // Гуманітарні студії : Зб. наук. праць. Вип. 12. Київ, 2012. С. 61–69.
29. Рикер П. Память, история, забвение; Пер. с фр. И. И. Блауберг и др. Москва : Изд-во гуманит. лит-ры, 2004.
30. Барышников В.Н., Заостровцев Б.П., Филюшкин А.И. Империя, пам'ять и «места памяти» // Вестн. С.-Петербур. ун-та. Сер. 2. 2011. Вып. 3. С. 84–89.
31. Гобсбаум Е. Вступ: винаходження традицій // Винайдення традиції / За ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера; пер. з англ. Київ : Ніка-центр, 2005. (Серія: «Зміна парадигми». Вип. 8).

УДК 392(=161.2):2

РЕЛІГІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ

**Анатолій Колодний, Людмила Филипович
(м. Київ)**

У статті з'ясовується роль релігії в житті українців, яка в різні історичні періоди його життя відігравала амбівалентну роль. Розглядаючи різні форми взаємодії релігійного і національного, особлива увага зосереджена на значенні християнства у бутті українського народу, яке завдяки різноманітності своїх конфесійних виявів зберегло українців від обмосковлення і від ополячення.

Християнство на українських землях поступово етнізувалося, що покликала до життя такий феномен, як київське християнство. Саме воно стало ядром релігійної духовності українців, яке і зараз визначає характер релігійного життя України. Аналізуючи сучасний стан духовності народу, яка є результатом синтезу різних типів духовності, переважно язичницької і християнської, автори характеризують його як нестабільний, децю кризовий. Релігійна духовність не є остаточно визначеною, єдиною для всіх українців: вона включає різні елементи до своєї структури.

Національне відродження поставило на порядок денний питання про національну релігію і національну церкву українців. Національно орієнтовані сили в Україні прагнуть використати релігію як засіб відродження українського етносу, за допомогою певних конфесій і церков подолати чинники, які протягом століть сприяли денационалізації українців. Розуміючи, що релігія утримує народ не тільки релігійно/духовно, а й буттєво, морально й естетично, автори визначаються щодо тих церков, які можна вважати національними. Сьогодні на цю роль претендують церкви так званого Володимирового хрещення (православні і греко-католики), деякі протестанти. У зв'язку із отриманням Томосу і визнанням автокефалії Української Помісної церкви, процеси національної ідентифікації отримають більшої динамічності, що свідчитиме про зростання релігійного чинника в національному поступі України.

***Ключові слова:** київське християнство, національна церква, національна ідентичність, релігійна духовність.*

В житті українців релігія відігравала завжди особливу роль. То ж не випадково наш народ вважається одним із найрелігійніших у світі, а його історія є свідченням тісного взаємозв'язку між етнічним та релігійним. Протягом свого тривалого етногенезу українці зазнавали впливу різних релігій, навіть нехристиянських традицій. Зв'язок етнічного і релігійного був різний за формами, інтенсивністю, наслідками. Слов'янські племена, з яких формувався український етнос, виводили своє походження від етнічних богів. То ж маємо серед рідновірів думку, що «руси – Дажбогові діти». Засвідчуємо те, що поява і формування українського етносу відбувалися насамперед під впливом автохтонних політеїстичних вірувань [Див. 1]. Проте природна еволюція етнічної релігії русичів була перервана у X столітті княжим «хрещенням Русі», входженням у штучну світову релігію. Бо ж християнство не з'явилося в Україні як продукт органічного саморозвитку суспільства: всі його конфесійні форми привнесені в Україну ззовні, поширення його мало відосередній характер – від «київської купелі».

З часу появи на українських землях християнства впливи релігії на етнічний розвиток України значно посилюються та ускладнюються. Треба визнати, що християнство, як державна релігія в X–XII століттях, прискорило кристалізацію етносу Київської Русі. Разом з тим впровадження нової релігії вплинуло на втрату суспільством своєї

релігійної, соціальної та культурної єдності. Протягом століть поруч із християнством зберігається язичництво як релігія простолюду, що протівився – свідомо чи несвідомо – християнізації. Наслідком цього постало утворення феномену *двовір'я*, яке своєрідно поєднало язичницькі й християнські елементи у віруваннях народу. Маємо оязичнене християнство і християнізоване язичництво. Християнство тривалий час виявлялося в Україні у народній (для широких мас) та ортодоксальній (для знаті і кліру) формах з наявністю потаємного конфлікту між релігійним та етнічним. То ж забезпечити своє успішне й повнокровне функціонування на наших теренах владою нав'язана релігія могла лише за умов включення її в наш історичний та етнічний контекст. З часом християнство набуло у нас своїх етнічних рис як у обрядовій сфері, храмових архітектурі і співі, так і у витлумаченні деяких віросповідних положень. Християнство Київської Русі активно включається в етногенез і домінує в духовному житті нового як для себе етносу, відіграє етнотворчу та етноінтегруючу роль. Завдяки християнству походження русів пов'язується вже із біблійним Яфетовим плем'ям, тобто русичі вписуються в модель світового розвитку [2]. Включенню нової релігії в процес національної ідентифікації сприяла своєрідність духовності українців, їх душевна архітектоніка. Відомо, що українці характеризуються певним індивідуалізмом, перевагою почуттєвого начала над інтелектуальним та вольовим, прагненням до духовного усамітнення, високою витривалістю і терпеливістю, бажанням мати заступника своєї долі, інтровертністю та ін. То ж, християнство вплинуло на українців, змінивши їх ментальність і моральність у відповідності до Христових заповідей. Водночас умови життя українського етносу реформували в його інтересах і саму християнську релігію, що дає підставу говорити про особливий її тип – Українське християнство, Український Східний обряд. Йому притаманні такі особливості, як соборноправність, демократичність, софійність, відкритість, побутовість, естетизм тощо.

До XVI ст. християнство в Україні існувало в його східній формі – ортодоксії. В результаті реформаційних рухів, у які була дещо втягнута й Україна, конфесійна єдність втрачається. Виникла Уніатська церква, з'явилися перші протестантські громади. Відтак християнство поділило український народ за конфесійною ознакою. Поглибилося соціальне розмежування суспільства на основі його релігійної неоднорідності. Народні маси залишилися вірними православ'ю або греко-католицизму, верхи ж здебільшого належали до католицької або протестантських церков.

У періоди політичної кризи чи деградації життя українського народу провідна роль в етнорозвитку і етноінтеграції переходила до тієї чи іншої з християнських Церков – православ'я або греко-католицизму. Ці Церкви виступають певний час єдиними провідниками національної ідеї, інтеграції всіх національних сил, сприяючи індивідуалізації українського етносу. Кризові епохи в українській історії закінчувалися національним і релігійним відродженням. Вони, як правило, в Україні збігалися, живлячи, стимулюючи й активізуючи один одного. Наявність декількох церков в Україні часто призводило до появи міжконфесійних суперечок. Вони, поляризуючи український народ, стримували процес національної інтеграції і самовизначення, робили Україну легкою здобиччю для різних держав-сусідів і церков. Зрештою християнство слугувало засобом соціального і національного поневолення народу. Водночас воно було й засобом його боротьби проти соціального і національного гноблення, оскільки відіграло роль фактору, що сприяв збереженню українського етносу як такого. Саме конфесійна строкатість не дала можливості українству повністю обмосковитися чи ж полонізуватися. Образно – зберегла Україну.

Впродовж більшої частини української історії у нашого народу відсутнє абсолютне поєднання релігійного або конфесійного «МИ» з «МИ» національним. Поступово відбувалася підміна національного почуття релігійним. Після підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату у 1586 році православна Церква перетворилася на засіб денационалізації українців (заборона на національну мову богослужіння, на книжки київського друку, український обряд хрещення тощо). Обмосковлення православ'я призводило до нищення в українців їх національного почуття, підміни його конфесійним. Протиставлення релігійного «МИ» національному негативно позначилося на динаміці національного «МИ» українців. Православ'я призвело до деградації етнічної самосвідомості українців, до внутрішньонаціональних чвар на релігійному ґрунті. Водночас і греко-католицизм з його орієнтацією на вселенськість християнства інколи втрачав національні обриси, розмиваючи українську специфіку католицькою вірою або уніфікуючи етнічну своєрідність обрядової діяльності до всезагальних католицьких форм. Однак, незважаючи на всі катастрофічні злами в своїй духовній історії, часто лише завдяки національній свідомості окремих представників народу, його душі та зафіксованій у народну творчість ментальності етнос зберігся. Етнічне у взаєминах із релігійним виявилось сильнішим. Воно змогло інкорпорувати, інфільтрувати, знейтралізувати чужі ідоли та ідеали всупереч дезінтегративній та асиміляційній діяльності окремих церков.

Все це та багато іншого свідчить про те, що національне і релігійне в історії українського народу тісно пов'язані. Аналіз сучасного духовного стану українського суспільства засвідчує їх історичну взаємозалежність, дає можливість визнати складність етнорелігійних проблем в Україні, а водночас шукати й знаходити шляхи їх розв'язання, які зрештою збережуть міжетнічний і утвердять міжконфесійний мир, толерантність у нашій країні [3].

Релігія стане чинником українського державо-, націо- і культуротворчого відродження лише тоді, коли вона за своїм змістом і формою буде *від роду нашого* українського, а водночас утверджуватиме людське в людині. Проте відродження релігійної духовності – не просте відродження діяльності церковних структур, бо ж повне відродження Церкви без наявності відповідного рівня релігійності мирян неможливе. Не будь-яке відродження церкви автоматично зумовлює відродження релігійності. Так, нинішній рівень християнської моральності і духовності віруючих часто залишається низьким, хоча всі церковні інституції діють активно в їх пропаганді.

Відродження релігійної духовності – це процес, що опосередкований багатьма факторами: економічним, соціальним, політичним, історичним, національним і психологічним. Упродовж своєї багатовікової історії наш народ демонстрував якусь особливу внутрішню духовну силу, що уможлиблювала виживання і збереження його як нації [4]. Цю «правди силу» давали йому насамперед релігія або ж Церква, віра в Бога або ж підсвідома впевненість в існуванні чогось надприродного, національна ідея і рідна мова.

Сучасний стан релігійної духовності українців – це наслідок впливів існуючих конкретних обставин життя нації. Серед них – як власне духовні, так і політичні, соціальні, побутові та інші чинники. Значимо на характер релігійної духовності впливають загальні зміни в економічних орієнтаціях суспільства. Наступ ринку, часто в нецивілізованих, диких, спотворених формах, призводить до певної трансформації усталених елементів духовності. Ринок потребує прагматизму, розрахунку, переважання логічного над інтуїтивним, сердечним. Це часто йде в розріз з традиційним способом життя і звичними християнськими нормами його регулювання. На наших очах формується новий тип віруючого. Зраціоналізованій особі стають цілком непридатними ортодоксальні й немобільні форми вираження релігійності, зростають потреби її трансформації і змін. Сучасна релігійність українця – це не якийсь абсолютний новотвір. Вона є результатом синтезу різних типів духовності, переважно язичницької і християнської, але має таку давню історичну вкоріненість, що може вважатися автентичною. Незважаючи на

надто суперечливу роль християнства в його різних конфесійних виявах в історії українства, саме воно протягом віків було так переплавлене з духом нації, що вважати християнську духовність неукраїнською, як це твердять послідовники рідновірства, аж ніяк не можна. Інституційоване в національні церковні вияви – Українську Автокефальну, Київського Патріархату (тепер це ПЦУ) і Греко-Католицьку Церкву – християнство стало сутнісним елементом ментальності українця. Соціологічні дослідження релігійності на Сході України виявили пряму залежність між рівнем розвитку релігійності (християнськості) і національної самосвідомості. Конфесійна розмитість релігійної духовності наслідком своїм має тут і якусь невизначеність її в етнічній ідентифікації [5]. Релігійну духовність українців ніколи не характеризувала закостеніла ортодоксальність. Їй завжди був притаманний динамізм. Мирянин-українець не лише активно осмислював і відносно вільно інтерпретував явища й події суспільного життя, сповнюючи відтак свою духовність в певний конкретний історичний зміст, а й переносив це вільнодумство на осмислення релігійних концептів, вияви функціональності релігії. І нині він жваво реагує на проблеми сучасного життя, випереджаючи в своїх оцінках навіть представників кліри, духовних лідерів конфесій.

Релігійна духовність українців універсальна. На сьогодні це такий феномен, який своєю функціональною природою утримує народ не тільки релігійно, а й буттєво, морально й естетично. Через те, що Україна впродовж віків не мала власної держави, а функцію етноконсолідатора фактично тривалий час виконувала Церква, то релігійна духовність перебрала на себе не властиві релігії функції – і етноінтегруючу, і етноконсолідуючу, і звичаєзберігаючу. Вона є і світоглядом народу, і його етикою, і його правовим регулятором, і господарчим регламентатором, і політичним компендіумом. Роль цього важеля людської життєдіяльності особливо зростає сьогодні, коли внутрішнім світом людини ніхто не опікується. Особа лишилася сам на сам із собою, із своїми проблемами. Єдина тепер надія – на себе і Бога, єдина опора – релігійна духовність. Від релігії тепер чекають не лише власне релігійного – забезпечення зв'язку з Богом чи розв'язання смисложиттєвих проблем, а й виконання функцій морального регулятора, засобу з'ясування психологічних питань, більше того – чинника навіть наукових пояснень картини світу, місця й призначення людини в ньому, відповідь на що не так давно людина прагнула віднаходити у матеріалістичному вченні і соціальній програмі діяльності Комуністичної партії.

Проте, покладаючи на релігію не властиві їй функції, віруючий тим самим виводить її за межі її власної функціональності, а відтак – і губить її, бо ж неефективність її впливів не в своїй сфері підриває загальний

авторитет релігії як основи духовності людини. Релігія покликана опікувати душу людини, її духовний спокій, а не бути для неї взагалі регламентатором діяльного щодення. Сила її – у визначених саме її духовних функціях. Це зменшує її авторитет.

Релігійність українця, здавна адаптована до переважно селянського способу його життя, нині поступово втрачає свою антеїстичну окресленість. Це пов'язане передусім із тими змінами в соціальній структурі суспільства, які виявилися в перетворенні українства із селянської нації в урбанізовану (сьогодні в містах проживає близько 70 відсотків населення України). Водночас свою роль чинника контролю за поведінкою віруючих втратила релігійна громадська думка. На ці зміни традиційні форми вияву релігійності зреагували насамперед відносною пасивністю віруючих у своїх відвідуваннях культових споруд. Тепер вони стали приходити туди у зручний для себе час і, як правило, лише у дні великих свят, неділю. Обмежена ними також тривалість часу своєї присутності на «службі Божій», хоч, на відміну від Католицької, Православні і Греко-Католицька Церкви самі ще не пішли на її скорочення. Нерегулярно прилучаються віруючі й до «таїн Господніх».

Як вище вже зазначалося, та релігійна духовність українців, яка була притаманна їм на попередніх етапах історичного розвитку, нині переживає кризу. Але історія – це не якийсь постійний поступальний рух уперед, а чергування різних за характером змін. Тому вбачати в цьому якусь трагедію не можна. Практика декого механічно відродити старі форми вияву релігійності, затримати їх відмирання не є результативною і бажаною. Церква ж, яка вдається до цього, зрештою приречена на відмирання. Треба прийняти за належне те, що віками усталена релігійність зламана під тиском нових історичних реалій. Порушено стару традицію, простого повернення до неї вже бути не може. Потрібне творення нового із зняттям життєдайного позитиву із віками сформованого раніше. Треба зважати й на те, що за останній десяток років до релігії звернулося багато у минулому невіруючих, переважно міських громадян, яким повернути стару, сформовану на селянській основі релігійну духовність вже просто неможливо й нереально. Роки атеїзації позбавили їх досвіду духовних пошуків, духовних переживань. До релігії вони ставляться з позицій раціональності, доцільності, практичності.

Сучасна релігійна духовність українців, внаслідок усталеної історичної традиції, є в основному християнською і виражається переважно у формах Східного обряду. Носіїв християнської духовності різних конфесій поєднує насамперед вірність загальнохристиянській догматиці, моральним заповідям Ісуса Христа, вшанування християнських святинь та ін. Домінуюча православна релігійна

визначеність, яка нині розпадається в Україні на декілька войовниче налаштованих однієї щодо інших Церков, стала внаслідок зовнішніх впливів на неї на основі цього поділу такою мірою політизованою, що втрачає подеколи ознаки власне релігійної духовності. Православна духовність поляризується насамперед між екстремами – незалежна Україна чи складова економічного й політичного союзу країн СНД, належність до Євросоюзу чи Митного союзу, демократична держава чи відновлена союзна республіка. Подолання відмінності саме в цих орієнтаціях (та ще, може, амбіційності декого з першоієрархів) може стати основою для об'єднання зрештою всіх Православних Церков України в єдину Помісну Православну Церкву, формування цілісної православної духовності.

І синкретизм, і динамізм як риси релігійної духовності українців самі собою є явищем позитивним, але на українському ґрунті вони, на жаль, відіграють і негативну роль. Адже наша духовність не є відпорною, вольовою. Вбираючи різні впливи, вона не вміє просівати їх крізь сито своєї традиції, крізь власні національні інтереси. Тому Україна сьогодні – широке поле для інфільтрації різних думок та ідей, нетрадиційних і нових конфесій. У духовному плані ми надто м'які, не вміємо захищати свій світогляд, свої звичаї. Тому часто духовність українців у конкретних формах її виявлення є аморфною, непослідовною. Вона вражає своєю незахищеністю перед різними негативними впливами, бо не загартована в боротьбі з чужими ересями, протидією неприйнятним ідеям, оскільки існує переважно не в поняттях, а в переживаннях, у відчуттях. Світоглядно вона чітко невизначена, навіть ентропна. Духовність ця є внутрішнім світом людини, що існує на рівні почуттєвого світу індивіда. Відтак вона не піддається чіткій вербалізації, словесному захистові. Відсутність вміння захиститися від чужих ідейних втручань спричинена тим, що за умов віками державою визначеної і захищеної православної як неодмінної риси релігійної духовності громадянина країни, інші конфесійні її форми просто відкидалися силовими методами, оголошенням їх ерессю, іноземним тілом тощо.

Національне відродження не лише стимулювало активізацію релігійної діяльності різних конфесій, що сформувалися на українському ґрунті, а й поставило на порядок денний питання про національну релігію українців. Наявна спроба національно орієнтованих сил в Україні використати саме релігію як засіб відродження українського етносу, за допомогою певних конфесій і церков подолати чинники, які протягом століть сприяли денационалізації українців.

В нинішній Україні – велике розмаїття конфесій. Жодна з них не є для українця єдиною істинною «вірою батьків», національною вірою,

природною релігією. Строго кажучи, за найбільш традиційну релігію українців можна було б визнати ту, яка існувала на їхній етнічній території до прийняття християнства, тобто давньоруські язичницькі культури. Поява численних рідновірських течій відображає прагнення певних кіл українства повернутися саме до витоків релігії етносу. Але якщо одні з них (Рідна Віра) намагаються відродити весь політеїстичний пантеон давньої Русі, то інші (РУНВіра), реформувавши українське язичництво, прагнуть створити на національному ґрунті свою монотеїстичну релігію. Національним Богом українців вони проголошують Дажбога як специфічне втілення в українському етносі єдиного Вселенського Бога. Останнім часом з'явилася спроба довести, що Українське Рідновірство є не тільки релігійною спільнотою, а й особливою етно-національною групою, споконвічною корінною етнонаціональною спільнотою України. Проте сподіватися на те, що рідновірство, незважаючи на свою зовнішню привабливість, матиме масове поширення, не доводиться. Поява тієї чи іншої релігійної конфесії – не плід якоїсь суб'єктивної примхи, а відображення об'єктивного процесу історичного розвитку. Християнство для багатьох його послідовників стало доступною «наукою життя», моральним мінімумом. Реальних підстав для заміни його іншою релігією нині немає. Проти неоязичницьких течій працює феномен традиції – «віра батьків», сформований у свідомості послідовників християнських конфесій. Не всіх влаштовує також архаїка тих обрядових форм, до яких пропонують повернутися ідеологи рідновірства, антеїстичність їх природи. Відштовхує від рідновірства притаманна йому ворожнеча між різними течіями [6].

Не може стати загальнонаціональною релігією для українців і Греко-Католицизм. По-перше, переважна більшість нації не вважає його (а тому і не сприймає) своєю релігією. До того ж, у багатьох українців на Сході тривала світська і церковна пропаганда сформувала негативну установку щодо Унії. Її послідовників тут подають навіть як фашистів, прибічників гітлеризму. Унія зрештою у свідомості східняка постає як ідеологічне підґрунтя експансії Заходу, зокрема США, чи Ватикану на українські землі. Греко-Католицизм подеколи ще розглядається як спольщений католицизм, клерикальний націоналізм, а то й як зрадник українського народу. Внаслідок цього він може помітно впливати на релігійну ситуацію лише в Галичині й Закарпатті, де закріпився історично і де добре відома його етноформуюча роль. В інших регіонах країни можуть існувати його окремі громади. Так нині і є. Десь 80 відсотків громад УГКЦ діють у Західному регіоні України. По-друге, історичний досвід демонструє те, що під час екуменічних діалогів жодна з

християнських конфесій ніколи не поступалася особливостями свого віровчення й культу. Греко-Католицизм у цьому не виняток. Тим більше, що він всіляко обстоює думку про свою ідентичність саме тому християнству, яке прийняв Володимир, «київському християнству», тобто конфесійно неподіленому, а також видає себе за закономірний вияв українського національного духу – прагнення до синтезу греко-візантійської культурної традиції з духовними цінностями західноєвропейського світу. Говорячи про поєднання в Україні православних і греко-католиків, ідеологи останніх актуалізують все ту ж ідею верховенства Римських Пап в християнському світі, яка свого часу лягла в основу Берестейської унії 1596 року. Але ж на нову унію, вже не з Римом прямо, а опосередковано через Львів, православні України ніколи не погодяться.

Роль національного інтегратора не можуть відіграти й українсько зорієнтовані Православні Церкви – УПЦ Київського Патріархату й Українська Автокефальна, поєднані тепер в ПЦУ. Це зумовлено насамперед тим, що ідея автокефалії поки що не має підтримки серед більшості послідовників Православ'я в Україні. Не розібравшись у суті і справжніх причинах утворення Російською Православною Церквою у своїй структурі Української Православної Церкви, а також у фальсифікаціях Російською Православною Церквою історії і природи українського автокефалізму, православні віруючі (часто ще й українці) продовжують відвідувати храми, підпорядковані Московському Патріархатові. Заважає сприйняттю однієї з українсько орієнтованих Церков як єдиної національної святині також відсутність у більшості віруючих-українців сформованої національної самосвідомості, домінування в їхній свідомості конфесійного над етнічним. Тому й розглядають вони як неканонічне, «не Боже» богослужіння українською мовою, відродження українських православних обрядів і звичаїв. Традиція батьків, які належали до Російської Церкви і підживлюється нині обстоюваною Московським патріархом Кирилом концепцією «русского мира», тяжіє над умами їхніх дітей. Це засвідчує порівняно незначна кількість парафій УПЦ КП і УАПЦ (тепер ПЦУ) у Східному й Південному регіонах країни.

Не може претендувати на роль національної також створена 1990 року в структурі Московського Патріархату Українська Православна Церква. Українською вона може називатися лише із-за розташування її громад на території України і відвідуванням їх українськими парафіянами. Та ні в змісті віровчення, ні в богослужінні, ні в обрядах ця Церква не має чогось такого, що засвідчувало б її українськість. Мова богослужіння в храмах УПЦ – переважно церковно-слов'янська з

російською вимовою; парафіянами її є представники різних націй. Усе це й спричинило денаціоналізацію того самобутнього, що характеризувало колись Українське Православ'я. За понад три століття свого підпорядкування Московській Церкві Православ'я України втратило свій національний характер, свої організаційні форми життя, місяцеслов святих і місцеві треби, стало співвиконавцем русифікаторських настанов світських і церковних властей, тією «Церквою-домовиною», про яку писав ще Тарас Шевченко. Саме тому в очах української національно-демократичної громадськості УПЦ МП постає не як національна Церква, а як один із винуватців того занепаду української духовності й культури, з яким Україна підійшла до етапу свого нового відродження.

Той факт, що Православ'я має в Україні глибокі історичні і соціально-етнічні корені, увійшло в життєву традицію багатьох верств населення України і є найвагомішою з конфесій, часто слугує підставою для ідентифікації в свідомості декого понять «українець» і «православний», пропаганди ідеї необхідності підтримки Православ'я як своєрідної державницької ідеології, заспокоєння, а не активної діяльності на релігійній ниві, в очікуванні того, що держава «надішле» до їх храмів віруючих. Часом відбувається навіть односторонній перехід цих понять – зняття поняття «українець» на користь поняттю «православний», яке відтак набирає більше ваги, ніж перше. Православ'я оголошується при цьому ферментом духовності українства, носієм його культури, більше того – якоюсь надісторичною формою його національного буття. За таких міркувань належність до Православної Церкви ототожнюється з обов'язковою, неодмінною належністю до українського народу. Але при цьому відбувається явна підміна понять: національних цінностей – релігійними, національної святині (Батьківщина) – релігійною (Церква).

Зауважимо, що роль Православ'я як фактору національної інтеграції й консолідації, формоутворюючої основи культури українського народу стосується лише XI–XVII століть, тобто часу автономного існування Українського Православ'я в структурі Константинопольського Патріархату. Після неканонічного включення Київської митрополії до Московського Патріархату в 1686 році Православна Церква, з одного боку, слугувала засобом денаціоналізації українців, а з другого – своєю активною боротьбою проти греко-католиків, протестантських течій і залишків язичництва призвела українську народність до дезінтеграції, внутрішньонаціональних чвар на релігійному ґрунті. Акцентуючи на православності як на ідентифікованому йменуванні українців, Московська ПЦ цим самим знімала питання національної належності як неістотне [7; 8]. Зважаючи на неможливість визнання однієї з конфесій за єдину національну релігію і неперспективність прагнень до згуртування

навколо цієї конфесії інших християнських течій, дехто обстоює ідею об'єднання наявних християнських течій і церков на якихось паритетних засадах і створення єдиної Української Християнської Церкви. З метою подолання міжконфесійних і внутрішньоконфесійних суперечностей в Україні подеколи пропонується створити спеціальний міжцерковний орган першоієрархів і керівників тих конфесій, які мають свої всеукраїнські центри. Проте, на нашу думку, вихід із нинішньої кризи церковно-релігійного життя можна віднайти не у творенні якогось арбітражного міжцерковного органу при якійсь державній структурі (зауважимо, що таке твориво суперечить принципам Закону України про свободу совісті і не з особливим ентузіазмом сприймається керівництвом церков), не у владному благоволенні до якоїсь із Церков і негласному перетворенні її у державну, а у формуванні в Україні національної громадянської релігії як особливого надцерковного ідеологічного утворення, яке, ставлячи на перше місце національний інтерес, покликане буде орієнтувати всіх громадян країни на сприйняття авторитету своєї держави як святині. Світоглядним ядром громадянської релігії могли б бути віра у Найвищу Силу – Абсолют і в особливу місію України. Громадянська релігія, як це показано нами в низці статей й за досвідом Євромайдану, цілком корелюється з основами того громадянського суспільства, яке утверджується в демократичній Україні.

Національне відродження актуалізувало проблему екології українського етносу, збереження традиційних виявів його культури й духовності. Релігійність українця – продукт тривалої історії нашого народу. Саме тому в ній надто багато елементів синкретизму. Але щодо форм її вираження, то нині не всі вони відповідають духові часу. Це й певний етнографізм, зорієнтованість переважно на селянське буття, архаїчність деяких обрядових виявів тощо. Водночас виникли чинники, що негативно впливають на традиційні форми релігійності українців. Ними є наступ масової культури, зумовлена науково-технічним прогресом впевненість людини у своїй величч як творця і єдиного розпорядника життєвої вдачі, відставання духовної практики традиційних Церков від потреб та інтересів нових поколінь, архаїчність їхніх обрядових форм, втрата українцями селянськості як національної ознаки, своїх інтимних зв'язків з природою, порушення у зв'язку із урбанізацією системи і характеру родинних відносин, ролі громадської думки як важеля-регулятора поведінки особи тощо. Тому екологія традиційної релігійності, про яку останнім часом йдеться на сторінках преси, має бути зорієнтована не просто на збереження старих релігійних систем, а того з них, що є ще життєдайним, на вилучення консервативного, нежиттєвого і запозичення або творення такого, що відповідає духові часу. Тут не має

бути повторено епізод з Іваном Вишенським: він і його послідовники в обстоюванні ортодоксії православ'я загубили ще тоді конфесію, яка опісля ожила й вижила насамперед завдяки відсталості Росії і політиці партнерства її православної церкви з політичною владою.

Доводиться визнати: якщо у вітчизняному православ'ї не відбудуться докорінні зміни, подібні до аджорнаменту в католицизмі, якщо воно не знайде внутрішніх чинників вирішення своїх колізій і подолання своїх доцентрових прагнень, не навчиться жити за умов демократичного суспільства, то за два-три покоління на теренах України воно стане конфесією глухого кута, перетвориться в православну секту. Зростання національної самосвідомості українців формуватиме також негатив щодо того «євреєобранничого» підтексту, який характеризує далеке від, власне, нашої національної духовної традиції християнське віровчення, сприятиме зростанню популярності рідновірівських конфесій.

Ідея Києвоцентризму, яка пішла від УПЦ Київського Патріархату за років Патріарха Володимира (Романюка), не має реальних перспектив. Адже вона, з одного боку, є виявом своєрідного релігійного егоїзму і може мати лише супротив з боку інших конфесій, які в цьому вбачають (а воно так і є) прагнення названої Церкви на якусь свою монополію в релігійному житті, а то й статус державної чи єдиної національної, а з другого – співзвучною із тими ідеями шовіністичних кіл Росії, які намагаються відродити Союз на підвалинах історичної Київської Русі, «обустроити Русь», розбудувати якийсь «русский мир». Водночас хотілося б застерегти від пріоритетних орієнтацій у політиці, спрямованих на подолання розколу Православ'я і утвердження Єдиної Помісної Церкви, на УПЦ, українофобські позиції Московського Патріаршого керівництва якої, передаючись переважно через клір мирянам, формують в останніх (особливо у їх братств, козацтва та інших біляцерковних спільнот, негативний громадський настрій щодо суверенізації України, її національного відродження і державотворення. Про це багато пише біляцерковна московсько-православна преса східних і південних єпархій УПЦ МП («Мир», «Триединая Русь», «Новороссийский курьер» та ін.).

Існує пряма кореляція між національним духовним відродженням та державотворенням в Україні й втручанням різних іноземних духовних центрів у релігійне життя окремих її конфесій. У своїй діяльності ці центри прагнуть дістати підтримку з боку деяких громадських організацій, використати в своїх інтересах національну індіферентність частини українців, мовний чинник тощо. Існує загроза розколу на цій основі в УПЦ МП, УГКЦ, деяких протестантських церквах.

Тут варто ще раз наголосити на вище висловленій думці, що проблема автокефалії Православ'я в Україні має чітко визначений геополітичний аспект, тобто постає не як суто церковна проблема, а як один із нюансів російсько-українських відносин взагалі та можливих змін у середовищі Вселенського Православ'я зокрема. Негативне ставлення Російської Православної Церкви до надання православним України автокефалії має глибоке історичне коріння і політичне забарвлення. Православна Церква, як у Російській імперії, так і в СРСР, виступала в ролі інтегратора церковно-політичного устрою, провідника ідеї «Москва – Третій Рим». РПЦ, яка ідентифікувала себе з унітарною державою, докладає значних зусиль до збереження своєї «канонічної території», йде на пряме втручання у внутрішнє життя УПЦ МП, дискредитацію ідеї Української православної автокефалії, «обґрунтування» її неканонічності, як і неканонічності УПЦ Київського Патріархату (тепер ПЦУ). Це вже породило в середовищі Церкви, керованої митрополитом Онуфрієм, подекуди сепаратистські настрої, настрої прямого підпорядкування окремих епархій Московському Патріархату. Якщо взяти до уваги національний склад архієрейського корпусу УПЦ МП, російську виучку значної частини її духовенства, то протидія автокефалії УПЦ МП має підґрунтя для свого зростання.

Проте визнаємо тут те, що в Україні не може існувати єдина Православна Церква. Адже національно орієнтовані православні віруючі тягнуться до УПЦ Київського Патріархату. Для задоволення релігійних потреб російськомовних віруючих, а також тих, у кого ще живе традиція Російського Православ'я, міг би функціонувати Український Екзархат РПЦ. Складним є питання його юридичного підпорядкування, бо існування на території держави, де є своя Помісна Православна Церква, одновірних парафій, підпорядкованих керівництву Церкви іншої держави, суперечить церковним канонам. Через це національні Церкви віддавна прагнули забезпечити релігійний спокій у себе в країні, виключити релігійний чинник як засіб експансії інтересів закордонних інституцій.

Українська держава не може бути байдужою до духовних потреб своїх громадян. Вона має відкинути нав'язувану їй деякими Церквами і зарубіжними інституціями відстороненість від етноконфесійних процесів. Україна має демократичне законодавство, яке регулює проблеми свободи совісті і віровизнання. Воно повністю відповідає міжнародним правовим нормам з питань державно-церковних відносин. У відповідності з цим законодавством Україна має право і можливість самочинно, суверенно вирішувати внутрішні проблеми свого суспільного життя, в тому числі й церковні. І тут важливо усвідомити, що без однозначного і повного відриву всього Православ'я України від Московського Патріархату

розв'язання багатьох проблем нашого релігійного життя практично неможливе.

Відтак наявною є настійна необхідність активної політики Української держави у сфері релігійно-церковного устрою з глобальним захистом своїх геоконфесійних інтересів. І тут ми погоджуємося з тими, хто вважає, що Україна згідно канонічного і церковного права має абсолютно всі фундаментальні основи для становлення самостійної Помісної Національної Церкви будь-якої конфесії.

Джерела і література:

1. Губко О. Психологія українського народу. Кн. 1: Психологічний склад праукраїнської народності. – К., 2010.
2. Ярмусь Ст. Досвід віри українця. Вибрані твори. – К., 2002. – Розд. I.; Грабовська І., Ємець Т., Мостяєв О. Філософія українського буття. – К., 2006. – Розд. 4.
3. Васьків Й. Український народ і християнство. Історичний нарис. – К., 2005.
4. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. – Львів, 2005. – Розд. 2; Филипович Л. Культура релігійного життя. – К., 2016. – Розд. 3; Филипович Л. Етнологія релігії: теоретичні проблеми. – К., 2000. – Вступ. Розд. 1.
5. Релігія і нація в суспільному житті України і світу. Монографія. За ред. Л. Филипович. – К., 2000.
6. Рідновірські течії. // Нові релігії України. Колективна монографія. За ред. А. Колодного. – К., 2010. – С. 270–346.
7. Див.: Колодний А. Історіософія релігії. – К., 2013. – Розд. 2.
8. Мулик-Луцик Ю. Релігія в історії і духовності українців. – К., 2020.

УДК 39:167(477.51)

ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ РАДІАЦІЙНО ЗАБРУДНЕНИХ РАЙОНІВ СХІДНОГО ПОЛІССЯ ДЕРЖАВНИМ НАУКОВИМ ЦЕНТРОМ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ВІД ТЕХНОГЕННИХ КАТАСТРОФ

**Олександр Васянович
(м. Київ)**

У статті йдеться про організацію та проведення комплексних історико-етнографічних експедицій Державним науковим центром захисту культурної спадщини від техногенних катастроф у радіаційно уражені райони Чернігівської області протягом 2017–2019 років. За 20 тематичними напрямками обстежено понад 85 населених пунктів, зафіксовано 1100 год. аудіоінформації, понад 100 год.